TO‘G‘RIDAN-TO‘G‘RI XORIJIY INVESTITSIYALAR ORQALI HUDUDLARDA MOLIYAVIY BARQARORLIKNI TA’MINLASHDAGI MAVJUD MUAMMOLAR

Jumanova Gavhar Abdurazzoq qizi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti tayanch doktoranti
Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti milliy tadqiqot universiteti õqituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.22111836

Annotatsiya. *Mazkur maqolada to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning hududiy iqtisodiy rivojlanish va moliyaviy barqarorlikni ta’minlashdagi o‘rni, O‘zbekiston sharoitida ularni jalb etish va samarali o‘zlashtirish bilan bog‘liq mavjud muammolar tahlil qilingan. To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hududlarda ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, bandlikni oshirish, eksport salohiyatini rivojlantirish, mahalliy byudjetlarning daromad bazasini mustahkamlash hamda zamonaviy texnologiyalar transferini ta’minlashning muhim manbalaridan biri sifatida baholangan.*

Kalit so‘zlar: *to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar, hududiy rivojlanish, moliyaviy barqarorlik, investitsiya muhiti, mahalliy byudjet, investitsion salohiyat, infratuzilma, fiskal samaradorlik, hududiy nomutanosiblik, investitsiya siyosati.*

Аннотация. *В данной статье проанализирована роль прямых иностранных инвестиций в обеспечении регионального экономического развития и финансовой устойчивости, а также существующие проблемы, связанные с их привлечением и эффективным освоением в условиях Узбекистана. Прямые иностранные инвестиции рассматриваются как один из важнейших источников расширения производственных мощностей в регионах, повышения занятости, развития экспортного потенциала, укрепления доходной базы местных бюджетов и обеспечения трансфера современных технологий.*

Ключевые слова: *прямые иностранные инвестиции, региональное развитие, финансовая устойчивость, инвестиционный климат, местный бюджет, инвестиционный потенциал, инфраструктура, фискальная эффективность, региональные диспропорции, инвестиционная политика.*

Abstract. *This article analyzes the role of foreign direct investment in ensuring regional economic development and financial stability, as well as the existing challenges related to attracting and effectively utilizing foreign direct investment in Uzbekistan. Foreign direct investment is considered one of the key sources for expanding production capacities in regions, increasing employment, developing export potential, strengthening the revenue base of local budgets, and facilitating the transfer of modern technologies.*

Keywords: *foreign direct investment, regional development, financial stability, investment climate, local budget, investment potential, infrastructure, fiscal efficiency, regional disparities, investment policy.*

KIRISH

Global iqtisodiyotda kapitalning xalqaro harakati hududlarning uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishiga ta’sir qiluvchi muhim omillardan biriga aylangan. Ayniqsa, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar korxonaning ustav kapitalida ishtirok etish, yangi ishlab chiqarish quvvatlarini tashkil qilish, mavjud korxonalarni modernizatsiya qilish, texnologik va boshqaruv tajribasini olib kirish orqali qabul qiluvchi iqtisodiyotda uzoq muddatli ta’sir hosil qiladi. O‘zbekiston Respublikasining “Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi Qonunida investitsiyalar va investitsiya faoliyatining huquqiy asoslari, investorlarning huquqlari va ularni himoya qilish mexanizmlari belgilangan bo‘lib, mazkur huquqiy baza mahalliy hamda xorijiy investorlar uchun umumiy investitsion muhitni shakllantiradi [1].

Hududlar nuqtayi nazaridan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish masalasi faqat investitsiya hajmini oshirish bilan chegaralanmaydi. Kapital oqimining hudud iqtisodiyotida yangi qo‘shilgan qiymat yaratishi, barqaror ish o‘rinlarini shakllantirishi, eksportni kengaytirishi, mahalliy yetkazib beruvchilar bilan kooperatsiya aloqalarini rivojlantirishi hamda kelajakda byudjet daromadlari o‘sishiga xizmat qilishi uning real moliyaviy samaradorligini belgilaydi. Jahon bankining O‘zbekiston uchun ishlab chiqilgan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar strategiyasi bo‘yicha tavsiyalarida yuqori sifatli investitsiyalarni, xususan, texnologik murakkab va bilim talab qiluvchi tarmoqlardagi kapitalni ko‘paytirish milliy iqtisodiyotning unumdorligi, innovatsion salohiyati va global qiymat zanjirlariga integratsiyasini kuchaytirishi ta’kidlanadi [3]. Shu sababli hududiy moliyaviy barqarorlikni ta’minlashda investitsiyalar miqdoridan tashqari ularning sifati, tarmoq tarkibi, hududiy taqsimoti va multiplikativ samarasi ham asosiy mezon sifatida qaralishi lozim.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Moliyaviy barqarorlik hudud iqtisodiyotining ichki va tashqi iqtisodiy zarbalarga bardoshliligi, barqaror daromad manbalariga egaligi, mahalliy byudjet majburiyatlarini moliyalashtirish imkoniyati, xo‘jalik subyektlarining investitsion faolligi va aholi bandligini uzoq muddat saqlab turish qobiliyatini ifodalovchi kompleks iqtisodiy kategoriyadir. TTXI mazkur barqarorlikka bevosita va bilvosita kanallar orqali ta’sir qiladi. Yangi ishlab chiqarish korxonasining tashkil etilishi avvalo asosiy kapital hajmini oshiradi, keyinchalik ish haqi, foyda, eksport, mahalliy xaridlar va xizmatlarga talab orqali iqtisodiy faollikning kengayishiga olib keladi. Agar xorijiy korxona mahalliy yetkazib beruvchilar bilan mustahkam kooperatsiya o‘rnatsa, investitsiyaning multiplikativ ta’siri kuchayadi. Aksincha, ishlab chiqarish uchun zarur xomashyo, uskunalar va xizmatlarning asosiy qismi import qilinsa, foyda katta miqdorda xorijga repatriatsiya qilinsa yoki loyiha mahalliy iqtisodiyot bilan kam bog‘langan bo‘lsa, investitsiyaning hududiy moliyaviy barqarorlikka ta’siri chegaralangan bo‘ladi.

NATIJALAR

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda asosiy kapitalga yo‘naltirilayotgan TTXI hajmining ortishi kuzatilmoqda. Milliy statistika qo‘mitasi SIAT tizimining 2026-yil 6-avgustda yangilangan ma’lumotlariga ko‘ra, mamlakat bo‘yicha aholi jon boshiga asosiy kapitalga yo‘naltirilgan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar 2020-yildagi 867,1 ming so‘mdan 2025-yilda 6 492,2 ming so‘mga yetgan [2]. Boshqacha aytganda, nominal ko‘rsatkich olti yil ichida qariyb 7,5 baravar oshgan. Biroq respublika bo‘yicha umumiy o‘sishning o‘zi hududlarning moliyaviy imkoniyatlari mutanosib ravishda yaxshilanganini anglatmaydi. Ma’lumotlarning hududlar kesimidagi tahlili sezilarli differensiallashuv saqlanayotganini ko‘rsatadi.

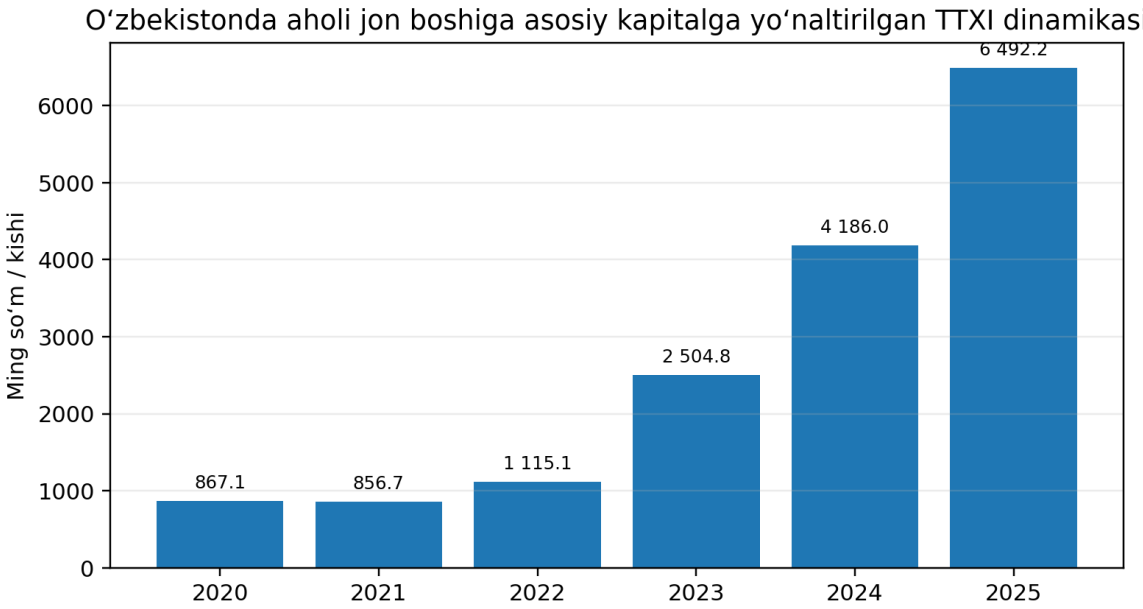
1-jadval.

O‘zbekiston hududlarida aholi jon boshiga asosiy kapitalga yo‘naltirilgan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar, 2025-yil

Hudud	**TTXI, ming so‘m/kishi**	**Respublika o‘rtacha ko‘rsatkichiga nisbatan**
O‘zbekiston Respublikasi	6 492,2	100,0 %
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	4 950,9	O‘rtachadan past
Andijon viloyati	5 821,8	O‘rtachaga yaqin
Buxoro viloyati	8 648,9	O‘rtachadan yuqori
Jizzax viloyati	7 629,0	O‘rtachadan yuqori
Qashqadaryo viloyati	2 648,0	O‘rtachadan past
Navoiy viloyati	21 340,1	Juda yuqori
Namangan viloyati	11 872,7	Yuqori
Samarqand viloyati	3 705,8	O‘rtachadan past
Surxondaryo viloyati	1 895,6	Eng past ko‘rsatkichlardan
Sirdaryo viloyati	9 066,5	Yuqori
Toshkent viloyati	9 050,3	Yuqori
Farg‘ona viloyati	4 365,0	O‘rtachadan past
Xorazm viloyati	2 970,4	O‘rtachadan past
Toshkent shahri	10 125,1	Yuqori

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi SIAT ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi [2].

Jadval ma’lumotlari hududiy investitsion faollik orasida katta tafovut mavjudligini ko‘rsatadi. 2025-yilda aholi jon boshiga TTXI Navoiy viloyatida 21 340,1 ming so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, Surxondaryo viloyatida bu ko‘rsatkich 1 895,6 ming so‘m bo‘lgan. Demak, eng yuqori va eng past ko‘rsatkich o‘rtasidagi farq qariyb 11,3 baravarni tashkil etadi. Bunday tafovut faqat hududlarning investitsiya siyosati bilan emas, balki tabiiy resurslar, sanoat bazasi, transport infratuzilmasi, elektr energiyasi bilan ta’minlanganlik, logistika xarajatlari, bozor sig‘imi, malakali mehnat resurslari va maxsus iqtisodiy zonalarning joylashuvi kabi omillar bilan izohlanadi. OECD tahliliga ko‘ra, O‘zbekistonda TTXI tarmoq va geografik jihatdan hali yetarli darajada diversifikatsiyalashmagan; 2019–2023-yillarda Toshkent shahri, Toshkent viloyati va Surxondaryo viloyati birgalikda asosiy kapitalga kiritilgan TTXIning 37,7 foizini jalb qilgan. Shu bilan birga, 2016–2023-yillarda uchta eng yirik investitsiya qabul qiluvchi hudud ulushining 84,3 foizdan 37,1 foizga pasayishi hududiy diversifikatsiya bosqichma-bosqich kuchayayotganini ko‘rsatadi [4].

1-diagramma. O‘zbekistonda aholi jon boshiga asosiy kapitalga yo‘naltirilgan TTXI dinamikasi, 2020–2025-yillar

Izoh: diagrammada ko‘rsatkichlar ming so‘m/kishi hisobida berilgan. Manba: Milliy statistika qo‘mitasi SIAT ma’lumotlari [2].

Diagrammadan ko‘rinadiki, 2020–2021-yillarda aholi jon boshiga TTXI deyarli o‘zgarmagan, 2022-yildan keyin esa o‘sish sur’ati keskin tezlashgan. Ayniqsa 2023–2025-yillar oralig‘idagi ko‘tarilish investitsiya faolligi yangi bosqichga o‘tganini ko‘rsatadi. Biroq ushbu dinamikani hududiy moliyaviy barqarorlikning avtomatik ravishda mustahkamlanishi sifatida talqin qilish metodologik jihatdan noto‘g‘ri bo‘lar edi. Investitsiya oqimlari muayyan yirik loyihalar hisobiga bir yil keskin ortib, loyiha qurilish bosqichi tugaganidan keyin kamayishi mumkin. Shu sababli hududiy barqarorlikni baholashda bir yillik investitsiya hajmi bilan cheklanmasdan, TTXIning kamida uch-besh yillik dinamikasi, yaratilgan ish o‘rinlari, eksport tushumi, mahalliylashtirish darajasi, qo‘shilgan qiymat va mahalliy byudjetga keyingi soliq tushumlari birgalikda tahlil qilinishi zarur.

TTXI orqali hududlarning moliyaviy barqarorligini ta’minlashdagi birinchi muammo investitsiya oqimlarining geografik notekisligidir. Investor tabiiy ravishda ishlab chiqarish xarajatlari past, transport aloqalari yaxshi, elektr va gaz ta’minoti barqaror, bozor hamda malakali ishchi kuchiga yaqin hududlarni tanlaydi. Natijada infratuzilmasi allaqachon rivojlangan hudud yangi investitsiya olish orqali o‘z ustunligini yanada oshirishi, nisbatan orqada qolayotgan hudud esa investitsiya yetishmasligi sababli infrastruktura va iqtisodiy bazani rivojlantirish imkoniyatidan mahrum qolishi mumkin. Bu holat “kumulativ hududiy tafovut” mexanizmini shakllantiradi. OECD O‘zbekistonda regional tafovutlar, davlat xizmatlari sifati va boshqaruvning yuqori darajadagi markazlashuvi bilan bog‘liq masalalar saqlanayotganini qayd etgan [5]. Demak, TTXI hududlararo tengsizlikni kamaytiruvchi omilga aylanishi uchun investitsiya siyosati faqat mavjud kuchli markazlarda loyihalar sonini oshirishga emas, investitsion imkoniyatlari past hududlarning bazaviy sharoitlarini yaxshilashga ham yo‘naltirilishi lozim.

Ikkinchi muammo transport, energetika, kommunal va raqamli infratuzilmaning hududlar bo‘yicha bir xil rivojlanmaganligi bilan bog‘liq. Xorijiy investor uchun loyiha joylashtiriladigan yer uchastkasi yoki beriladigan soliq imtiyozi muhim bo‘lsa-da, ishlab chiqarishning uzluksiz elektr energiyasi bilan ta’minlanishi, avtomobil va temir yo‘l tarmoqlariga ulanish, logistika markazlariga

chiqish hamda raqamli xizmatlarning sifati ko‘pincha undan ham muhimroqdir. Jahon bankining O‘zbekiston bo‘yicha tizimli diagnostikasida shahar va hududlar rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash uchun yer bozorlarini takomillashtirish, infratuzilma va mahalliy xizmatlarni rivojlantirish, mahalliy boshqaruv imkoniyatlarini kengaytirish zarurligi ta’kidlangan [6]. Infratuzilma cheklovlari bartaraf qilinmagan sharoitda qo‘shimcha soliq imtiyozlari investitsiya qarorini tubdan o‘zgartirmasligi, aksincha hududiy byudjetlar uchun kelajakdagi daromadlarning bir qismini yo‘qotishga olib kelishi mumkin.

Uchinchi masala TTXIni jalb qilishda soliq va boshqa fiskal imtiyozlarning iqtisodiy samaradorligi bilan bog‘liq. Investorni ma’lum hududga jalb etish maqsadida foyda solig‘i, bojxona to‘lovlari, mol-mulk yoki boshqa majburiy to‘lovlar bo‘yicha yengilliklar berilishi qisqa muddatda investitsiya faolligini rag‘batlantirishi mumkin. Biroq haddan tashqari katta yoki uzoq muddatli imtiyozlar hududning soliq bazasini kengaytirish maqsadiga zid natija berishi ehtimoli mavjud. OECD O‘zbekistonda daromadga asoslangan soliq imtiyozlaridan keng foydalanilishini, ularning umumiy investitsiya strategiyasi va real samaradorligi muntazam baholanishi zarurligini qayd etadi. Tashkilot hududga bog‘langan haddan tashqari saxiy imtiyozlar fiskal xarajatlarni oshirishi va kompaniyalarning soliq rejalashtirishiga sharoit yaratishi mumkinligini ham ko‘rsatadi [4]. Shuning uchun har bir hududda “jalb qilingan investitsiya miqdori” bilan birga “bir so‘mlik soliq imtiyozi evaziga yaratilgan qo‘shilgan qiymat” va “kelgusidagi byudjet daromadi” ko‘rsatkichlarini hisoblash maqsadga muvofiqdir.

XULOSA

To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hududlarda moliyaviy barqarorlikni shakllantirishning muhim, biroq o‘z-o‘zidan yetarli bo‘lmagan omilidir. TTXI ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish, eksport tushumlarini oshirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish va istiqbolda mahalliy byudjetning daromad bazasini mustahkamlash imkoniyatiga ega. O‘zbekistonda aholi jon boshiga asosiy kapitalga yo‘naltirilayotgan TTXI hajmining 2020–2025-yillarda sezilarli oshgani ijobiy tendensiya hisoblanadi. Biroq 2025-yil ma’lumotlarida hududlar o‘rtasidagi eng yuqori va eng past ko‘rsatkichning 11 baravardan ortiq farq qilishi investitsion faollikning hududiy notekisligi dolzarb muammo bo‘lib qolayotganini ko‘rsatadi [2].

Shu bois hududlarda moliyaviy barqarorlikni TTXI hisobiga mustahkamlash investitsiyalarni shunchaki ko‘paytirish siyosatidan “sifatli investitsiyalarni tanlash va ularning hududiy samarasini boshqarish” modeliga o‘tishni talab etadi. Bunda infratuzilma tafovutlarini qisqartirish, yuqori qo‘shilgan qiymatli tarmoqlarga kapital jalb etish, hududiy investitsiya portfelini diversifikatsiyalash, mahalliy korxonalarni xorijiy investorlarning qiymat zanjirlariga integratsiya qilish, soliq imtiyozlarining fiskal samaradorligini muntazam baholash va hududiy boshqaruvning institutsional salohiyatini kuchaytirish ustuvor ahamiyatga ega. TTXI hajmi bilan bir qatorda uning bandlik, eksport, mahalliylashtirish, texnologiya transferi, soliq tushumlari va mehnat unumdorligiga real ta’siri baholangan taqdirdagina xorijiy kapital hududlarning qisqa muddatli investitsion faolligini emas, balki uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini ta’minlovchi tizimli omilga aylanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi. Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida: O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 25-dekabrdagi O‘RQ–598-son Qonuni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. — Toshkent, 2019.

2. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Volume of foreign direct investment in fixed assets per capita [Aholi jon boshiga asosiy kapitalga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hajmi]: rasmiy statistik ma’lumotlar. — Toshkent: SIAT, 2026. — Yangilangan sana: 06.08.2026.
3. World Bank. Recommendations for a National FDI Strategy and Roadmap for Uzbekistan: New Sources of Growth. — Washington, DC: World Bank, 2022.
4. OECD. Roadmap for Sustainable Investment Policy Reforms in Uzbekistan. OECD Investment Policy Reviews. — Paris: OECD Publishing, 2025.
5. OECD. OECD Public Governance Reviews: Uzbekistan. — Paris: OECD Publishing, 2024.
6. World Bank. Toward a Prosperous and Inclusive Future: The Second Systematic Country Diagnostic for Uzbekistan. — Washington, DC: World Bank, 2022.
7. International Monetary Fund. Republic of Uzbekistan: 2025 Article IV Consultation — Press Release and Staff Report // IMF Staff Country Reports. — Washington, DC: IMF, 2025. — No. 2025/143. — 95 p. — DOI: 10.5089/9798229014755.002.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida: 2023-yil 11-sentabrdagi PF–158-son Farmon // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. — Toshkent, 2023.